

JANA MORICOVÁ

Uniwersytet Katolicki w Ružomberoku, Słowacja

PRZESŁANIE FATIMSKIE JAKO INSPIRACJA DLA KOŚCIOŁA PODZIEMNEGO NA SŁOWACJI

Podczas trzeciego objawienia fatimskiego Matka Boża mówiła pastuszkom, że jeżeli ludzie nie przestaną obrażać Boga, dojdzie do rozpoczęcia kolejnej wojny oraz do prześladowania Kościoła i papieża. Zanim to nastąpi, powinien pojawić się znak od Boga, jakim będzie nieznanne światło nocne. Jak wiadomo, siostra Łucja uważała za ów znak nadzwyczajne światło północne, które widziano w nocy z 24 na 25 stycznia 1938 roku w całej Europie, więc także na Słowacji. Jak podaje ówczesna prasa słowacka, część mieszkańców Bratysławy była przekonana, że światło to jest wynikiem pożaru i dlatego wezwali straż pożarną, która do gaszenia domniemanego pożaru wysłała dwa samochody. Inna część mieszkańców interpretowała zjawisko jako zapowiedź wojny³⁷⁸. Zjawiska nie wiązano wówczas z orędziem fatimskim, gdyż pod koniec lat 30. nie było ono jeszcze powszechnie znane na Słowacji.

Do szerzenia informacji o objawieniach fatimskich przyczyniło się słowackie tłumaczenie książki *Cuda Fatimskie* autorstwa profesora Fonsecy, wydane w latach 40³⁷⁹. Znaczącym był też rok 1942, w którym papież Pius XII poświęcił świat Niepokalanemu Sercu Maryi. Aktu poświęcenia Słowacji Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Niepokalanemu Sercu Maryi dokonano 6 lipca 1947 roku, czyli dwa lata po zakończeniu drugiej wojny światowej, gdy w Czechosłowacji widoczne było już wrogie nastawienie państwa wobec Kościoła katolickiego i komunści przygotowywali się do przejęcia władzy.

Gdy później nastąpiło trwające 40 lat prześladowanie chrześcijan, Kościół katolicki stopniowo rozwinął działalność podziemną. Jakie znaczenie dla niej posiadało orędzie fatimskie? Do czego przynaglało wiernych świeckich? Odpowiadając na tak postawione pytania, zaraz na początku można stwierdzić, że wpływ przesłania fatimskiego widoczny jest w duchowości trzech wspólnot

³⁷⁸ Por. *Slovenský denník*, rocz. 21, 27.01.1938, nr 22, s. 5, w: R. Letz, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XII. b. Slováci vo víre tridsiatych rokov*, Bratislava 2014, s. 301.

³⁷⁹ Por. J. Hnilica, F. Vnuk, *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi. II tom. 1951–1995*, Trnava 1996, s. 100.

słowackich, których początki sięgają lat 70. minionego wieku. Chodzi o dwie wspólnoty rodzime, konkretnie Wspólnota Fatima i stowarzyszenie wiernych nazwane Rodziną Niepokalanej. Kolejną wspólnotą przeszczepioną z zagranicy jest Kapłański Ruch Maryjny. Przesłanie fatimskie inspirowało przede wszystkim członków wymienionych wspólnot do modlitwy w intencji nawrócenia Rosji i organizowania pomocy tamtejszym chrześcijanom; do modlitwy różańcowej i ponoszenia ofiar duchowych w intencji nawrócenia grzeszników; do poświęcenia poszczególnych osób Matce Bożej, z pragnieniem, by kiedyś nastąpiło poświęcenie jej całego narodu słowackiego.

1. MODLITWA W INTENCJI NAWRÓCENIA ROSJI I ORGANIZOWANIE POMOCY TAMTEJSZYM CHRZEŚCIJANOM

Gdy zastanawiamy się nad powstaniem inicjatyw ukierunkowanych na Rosję w Kościele podziemnym, należy stwierdzić, że idee podjęcia działalności ewangelizacyjnej i duszpasterskiej w tym kraju sięgają okresu międzywojennego, a wśród wiernych słowackich szerzyli je jezuici.

Warto nadmienić, że papież Pius XI (1922–1939), świadomy potęgi zła, jakie przedstawiał komunizm sowiecki, oraz cierpienia milionów chrześcijan w Związku Radzieckim, zlecił właśnie jezuitom misję kształcenia i formacji kapłanów dla duszpasterstwa w tym kraju. Dnia 15.08.1929 roku w Rzymie założono w tym celu Papieskie Kolegium Russicum. Ówczesny generał jezuitów Włodzimierz Ledóchowski (1866–1942) uważał, że m.in. z powodu bliskości językowej do działalności w Rosji szczególnie nadają się jezuici słowaccy. Z tego też powodu powołał ojca Wendelina Javorkę (1882–1966)³⁸⁰, by dokończył budowę nowego kolegium oraz został jego pierwszym rektorem³⁸¹.

³⁸⁰ Generał Ledóchowski powołał Wendelina Javorkę, ówczesnego przełożonego jezuitów w Bratysławie, do Rzymu w 1925 roku. Tam o. Javorka pogłębił swoją znajomość języka rosyjskiego i liturgii wschodniej oraz przyjął wschodni obrządek bizantyjski (1934). W 1926 roku nadzorował prace budowlane na Kolegium Russicum oraz zwracał się do jezuitów z zachętą, by podejmowali studia w nowym Kolegium Russicum, które zostało otwarte 24.10.1929 r. O. V. Javorka był jego rektorem w latach 1929–1934. W 1945 roku w Moskwie skazano go bez procesu, jako szpiega Watykanu, na 10 lat więzienia, które spędził w różnych łagrach sowieckich. Do Czechosłowacji wrócił jako półniewidomy inwalida w 1955 roku. Ponieważ wszystkie klasztory męskie były wówczas już zamknięte, zamieszkał u swojego brata. Władze komunistyczne nie pozwoliły mu na publiczne sprawowanie posługi kapłańskiej. Szerzej o życiu i działalności o. Javorki zob. R. Ondruš, *Z Černovej do Žiliny cez Rím, Šanghaj a gulag. Životné osudy P. Vendelína Javorku SJ (1882–1966)*, Trnava 2008.

³⁸¹ Por. P. Slepčan, *Príspevok Slovenska prenasledovaným kresťanom v ZSSR v rokoch*

W początkowych latach istnienia Russicum Słowacy stanowili na nim drugą najliczniejszą grupę językową. W rzeczywistości tylko małej części absolwentów Russicum udało się przedostać do Związku Radzieckiego, gdzie skazywano ich często na śmierć lub na długie lata pracy w łagrach. Część z tych, którzy nie mogli tam wyjechać, podjęła duszpasterstwo wśród katolików rosyjskich, którzy wyemigrowali na Zachód. Pozostali absolwenci po prostu włączyli się w działalność Kościoła w swoich krajach.

W 1941 roku wymieniony o. Javorka przybył na Słowację. Dzięki jego wizytom u biskupów słowackich oraz dzięki jego bezpośrednim kontaktom z kapłanami i wiernymi świeckimi rosła wrażliwość Słowaków na problematykę misji w Związku Radzieckim. Dnia 8.10.1941 roku o. Javorka wystąpił w Bratysławie z referatem na temat „Rosja i Kościół katolicki”. Jego słuchaczami byli przede wszystkim studenci z duszpasterstwa akademickiego, z którymi związani byli też kolejni dwaj jezuici (Rudolf Šesták i Ján Dieška), będący absolwentami Russicum.

Z bratysławskim duszpasterstwem akademickim ściśle łączy się też postać ks. prof. Stjepana Tomislawa Poglajena (1906–1990), znanego na Słowacji jako „profesor Kolakovič”³⁸². Był chorwackim jezuitą, doktorem teologii z Lowanium, studiował również socjologię oraz duchowość wschodnią w Paryżu i w Instytucie Wschodnim w Rzymie³⁸³. Ksiądz Kolakovič był osobą charyzmatyczną i zafascynowaną Rosją. Prawdopodobnie pod wpływem Jacques’a Maritaina był przekonany, iż chrześcijaństwo rosyjskie, dzięki swojej głębi duchowej, wzbogaci oziębłe z powodu racjonalizmu chrześcijaństwo zachodnie. Jego zdaniem, wiara chrześcijańska w ówczesnej Rosji była nadal żywa i Rosja znajdowała się już na początku swojego odrodzenia duchowego w znaczeniu, o jakim mówiła Matka Boża w Fatimie. Ksiądz Kolakovič był przekonany, że Bogarodzica uratuje naród rosyjski, który w przeszłości oddawał jej cześć i nadal czci ją w ukryciu³⁸⁴.

Ksiądz Kolakovič tak bardzo pragnął wyjechać do Związku Radzieckiego i rozwijać tam działalność apostolską, wyłącznie według własnej wizji i niekoniernie w zgodzie z wytycznymi przełożonych, więc w końcu z tego właśnie powodu wystąpił z zakonu jezuitów (06.06.1943)³⁸⁵. Już po swoim odejściu z zakonu, w 1943 roku, ks. Kolakovič przybył do Bratysławy, gdzie rozpoczął

1939–1945. Prípad Tomislava Kolakoviča, w: A. Adam (red.), *Mária – Matka v každej dobe. Zborník vedeckých príspevkov*, Žiar nad Hronom 2017, s. 288–291.

³⁸² Kolakovič było nazwiskiem panińskim jego matki.

³⁸³ Szerzej zob. *Profesor Kolakovič. Božie podzemie*, Bratislava 1994.

³⁸⁴ Por. S. Krčméry, V. Jukl, *V šlapajach Kolakoviča*, Bratislava 1996, s. 16.

³⁸⁵ Por. P. Slepčan, *Príspevok Slovenska*, s. 312–318.

działalność wśród studentów oraz młodej inteligencji katolickiej. Nawiązał do działalności już wcześniej istniejących struktur organizacji katolickich, które działały na zasadzie małych zespołów, z których powstają kolejne. Szczególny nacisk kładł na apostołat ludzi świeckich. Założył wspólnotę Rodzina, która zrzeszała ludzi młodych, przede wszystkim świeckich, gotowych do pogłębienia swojego życia duchowego oraz do pracy apostołskiej. Rodzina stała się praktycznie centrum Akcji Katolickiej i latem 1944 roku miała współpracowników na całej Słowacji.

Stosunkowo krótki, bo trwający niecałe trzy lata, okres działalności ks. Kolakoviča na Słowacji miał bardzo duże znaczenie. Polegało ono zwłaszcza na tym, że skupił wokół siebie młodą elitę katolicką, przyczynił się do pogłębienia jej zachwytu dla Chrystusa i pragnienia, by służyć Kościołowi; zapoznał ich z teologią laikatu wyprzedzając Sobór Watykański II, a przewidując rozszerzanie się komunizmu po zakończeniu II wojny światowej przygotował ich do spodziewanego prześladowania Kościoła. W latach 50. rzeczywiście około 300 członków wspólnoty Rodzina zostało aresztowanych lub uwięzionych³⁸⁶.

Z grona członków Rodziny pochodziły osoby, które później odegrały znaczącą rolę w Kościele podziemnym na Słowacji. Dzięki zamiłowaniu ks. Kolakoviča do Rosji i jego znajomości orędzia fatimskiego doszło też do uwrażliwienia niektórych członków Rodziny na problematykę nawrócenia Rosji. Należeli do nich przede wszystkim lekarz Silvester Krčméry (1924–2013)³⁸⁷

³⁸⁶ Por. V. Vaško, *Profesor Kolakovič – mýty a skutočnosť* w: „Impulz” nr 3, 2006, tekst dostępny w internecie: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?135> (dostęp 21.08.2017).

³⁸⁷ Silvester Krčméry urodził się 5.08.1924 w Trnawie. Jako uczeń szkoły podstawowej, wstąpił do harcerstwa katolickiego. Chociaż zastanawiał się nad wyborem kapłaństwa jako drogi życiowej, uległ woli ojca i podjął najpierw studia medyczne. Studiował na uniwersytetach w Bratysławie, Paryżu i Pradze. W 1943 roku spotkał się z księdzem profesorem Kolakovičem i został członkiem wspólnoty Rodzina. Pod wpływem ks. Kolakoviča zdecydował się oddać całe swoje życie na służbę Chrystusowi i złożył prywatny ślub dozgonnej czystości. W 1946 roku z powodu pracy wśród katolików świeckich został po raz pierwszy przesłuchany przez UB i aresztowany na cztery tygodnie. Gdy władze komunistyczne rozpoczęły prześladowanie chrześcijan, ponownie go aresztowano i uwięziono (1951). Podczas trzyletniego śledztwa stosowano różne tortury fizyczne i psychiczne, a z tego okresu czternaście miesięcy spędził w izolacji. W 1954 roku został skazany na 14 lat pozbawienia wolności z powodu rzekomej zdrady ojczyzny. Podczas procesu na zakończenie swojej mowy obronnej stwierdził: „*Wy macie władzę, ale my mamy rację!*” W więzieniu spędził 13 lat. Po zwolnieniu pracował przez 20 lat jako lekarz w Bratysławie. Od 1964 roku razem z Włodzimierzem Juklem rozpoczął działalność ewangelizacyjną wśród studentów. W 1987 roku został zaproszony do udziału w Synodzie Biskupów poświęconym powołaniu i misji świeckich w Kościele i w świecie, ale władze komunistyczne odmówiły mu wydania paszportu. Gdy po „aksamitnej rewolucji” (1989) otrzymał propozycję objęcia stanowiska ambasadora w Watykanie, odmówił, wskazując, że potrzebny jest osobom

i matematyk Vladimír Jukl (1925–2012)³⁸⁸.

Podczas prześladowania Kościoła w latach 50. Silvester Krčméry i Vladimír Jukl zostali aresztowani. Z powodu organizowania małych grup, tzw. kręgów katolików świeckich, zostali skazani na 25 (Jukl) i 14 (Krčméry) lat pozbawienia wolności, z których 13 spędzili w więzieniu³⁸⁹. Podczas pobytu w więzieniu dojrzała ich decyzja założenia wspólnoty osób konsekrowanych, pragnących służyć Kościołowi tam, gdzie jest to najbardziej potrzebne. W więzieniu Krčméry zastanawiał się m.in. nad ewangelizacją Związku Radzieckie-

ubogim i uzależnionym, wśród których prowadził już wcześniej pracę apostołską i charytatywną. Papież Jan Paweł II odznaczył go Orderem św. Sylwestra (1991 r.). Krčméry i Jukl zostali nazwani „generałami” Kościoła podziemnego, ponieważ nie tylko od strony organizacyjnej, ale też formacyjnej i duchowej razem z biskupem Korcem stali na jego czele. Krčméry, będący współzałożycielem Wspólnoty Fatima, zmarł 10.09.2013 r. w Bratysławie. Szerzej zob. J. Speváková, M. Fiamová, Příbeh pamätníka Silvester Krčméry (1924–2013), tekst dostępny w internecie: <http://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-silvester-krcmery-1924-2013/> (dostęp 21.08.2017). Autobiografia z lat więziennych zob. S. Krčméry, Pravdou proti moci. Příbeh muža, ktorého nezlomili. Bratislava 2014.

³⁸⁸ Warto nadmienić, że Jukl (ur. 19.04.1925 w Bratysławie) jeszcze podczas szkoły średniej pod wpływem jezuity Dieški zapoznał się z ideami Russicum i pragnieniem Kościoła katolickiego, by bolszewicka Rosja stała się ponownie chrześcijańską. Młodemu uczniowi szczególnie spodobała się idea, według której każdy absolwent Russicum powinien zdobyć zawód cywilny, by móc wyjechać do Związku Radzieckiego, zatrudnić się tam w swoim zawodzie podobnie jak inne osoby świeckie i w ten sposób wpływać na otoczenie w duchu chrześcijańskim. Z tego też powodu Jukl zdecydował się po maturze podjąć studia matematyczne. W 1943 roku spotkał się z ks. Kolakovičem i został członkiem założonej przez niego wspólnoty Rodzina. W tym samym okresie zaprzyjaźnił się z Sylwestrem Krčmérym. W 1947 skończył studia matematyczne na Uniwersytecie Karola w Pradze. W 1949 roku poświęcił siebie Matce Bożej w duchu montfortiańskim. Dnia 27.08.1949 r. złożył prywatny ślub dozgonnej czystości. W 1951 roku został aresztowany z powodu działalności apostołskiej i po dziesięciomiesięcznym śledztwie skazany na karę 25 lat pozbawienia wolności. Z więzienia został uwolniony po 13 latach. Po początkowych problemach ze znalezieniem mieszkania i pracy zatrudnił się jako elektryk w Bratysławie. Na początku lat 70. otrzymał etat sekretarza w stowarzyszeniu matematyków i fizyków słowackich. Świecenia kapłańskie przyjął w 1971 r. Po upadku komunizmu włączył się w działalność duszpasterską w Bratysławie. W latach 1990–1991 został redaktorem gazety „Katolícke noviny”, następnie był sekretarzem wykonawczym Konferencji Episkopatu Słowacji (1991–1994). W 2009 r. został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej. Zmarł 1.05.2012 r. w Bratysławie. Por. S. Krčméry, V. Jukl, *V šla-pajach Kolakoviča*, Bratislava 1996, s. 9–10, 62–63; Zob. też J. Speváková, M. Fiamová, *Příbeh pamätníka Vladimír Jukl (1925–2012)*, tekst dostępny w internecie: <http://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-vladimir-jukl-1925-2012/> (dostęp 21.08.2017).

³⁸⁹ Zanim zostali aresztowani, zaczęli rozpowszechniać modlitwę „Słowo Odwieczne, Jednorodzony Synu Boży” i zachęcali do jej codziennego odmawiania o godzinie 21.00 w intencji nawrócenia Rosji „Táto modlitba bola v podzemnej cirkvi rozšírená až do pádu komunizmu v r. 1989”. R. Sarka, *Misijné a spirituálne poslanstvo Fatimy a Slovensko*, w: A. Adam (red.), *Mária – Matka v každej dobe. Zborník vedeckých príspevkov*, Žiar nad Hronom 2017, s. 414–415.

go, koniecznością wyzwolenia Rosji i państw będących pod jej wpływem spod komunizmu i ateizmu. Modlił się i ponosił ofiary w tej intencji. Był gotów zrzec się przynależności do ukochanego narodu słowackiego w intencji odkupienia duchowego i uratowania Rosji i Chin³⁹⁰. W więzieniu powtarzał sobie biblijne teksty po rosyjsku, których zaczął uczyć się na pamięć jeszcze w latach 40.

Gdy w połowie lat 60. zwolniono z więzienia również biskupa Jana Chryzostoma Korca (1924–2015), Włodzimierz Jukl i Sylwestr Krčméry rozpoczęli razem z nim budowanie Kościoła podziemnego od podstawowych struktur, jakimi były małe grupy katolików świeckich, którzy dążyli do pogłębienia wiary i życia chrześcijańskiego. Pierwszy tzw. „krąg”³⁹¹ Kościoła podziemnego został założony w Bratysławie w 1966 roku. Pod koniec lat 70. sieć wspólnot obejmowała całą Słowację³⁹².

Po powrocie z więzienia Jukl i Krčméry byli zgodnie przekonani, że ich posłannictwem jest ewangelizacja Rosji, przy czym pod pojęciem „Rosja” rozumieli terytorium całego ówczesnego Związku Radzieckiego³⁹³. W lipcu 1974 roku razem z Rudolfem Fiby założyli wspólnotę, która później otrzymała nazwę **Wspólnota Fatima**³⁹⁴. Pierwsze statuty napisano w 1978 roku³⁹⁵.

Od powstania wspólnoty do jej głównych priorytetów należała działalność apostołska w Związku Radzieckim. Z tego też powodu jej członkowie pogłębiali swoją znajomość języka rosyjskiego. Od końca lat 70. starali się co roku wyjeżdżać do Związku Radzieckiego w ramach wycieczek organizowanych przez biura turystyczne, wyjazdów służbowych oraz pod koniec lat 80. także na zaproszenie osób prywatnych. Celem wyjazdów było niesienie pomocy duchowej i materialnej

³⁹⁰ Por. F. Mikloško, *Veľký príbeh viery*, w: „Impulz”, 2011, nr 4, tekst dostępny w internecie: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?772> (dostęp 22.08.2017).

³⁹¹ Określenie w języku słowackim: *krúžok*.

³⁹² Szczególne znaczenie posiadały kręgi studentów w Bratysławie. W 1989 roku istniało około 100 małych wspólnot, przy czym do każdej z nich należało od 10 do 15 osób. Po skończeniu studiów studenci wracali do swoich regionów i w ten sposób powstała sieć po całej Słowacji. Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969–1989*, Prešov 2000, s. 43.

³⁹³ Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 57.

³⁹⁴ Wkrótce dołączył do nich Eugen Valovič. Chociaż chodziło tylko o 4 członków, należeli do dwóch pokoleń – Krčméry (50 lat), Jukl (49), Fiby (28), Valovič (25). Początkowo wspólnota nie posiadała nazwy, określano ją jako „Agape – wspólnota posługiwań aktualnych” (*Agapé – komunita aktuálnych služieb*). Nazwę Fatima przyjęto dopiero po upadku komunizmu. Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 12.

³⁹⁵ Były to tylko dwie strony tekstu. Cel wspólnoty określono następująco: „Agapé si kladie za úlohu najmä zapĺňať medzery v apoštoláte cirkvi, plniť nové a naliehavé úlohy cirkvi, pre ktoré si cirkev ešte nezriadila riadne orgány a ktoré nepokryva dostatočne činnosť iných spoločenstiev. Pritom cieľom Agapé je pracovať v určitej oblasti tak, aby sa tam jej prítomnosť stala zbytočnou a ona mohla prejsť na iné pole činnosti.” J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 12.

tamtejszym chrześcijanom prześladowanym z powodu wiary³⁹⁶. Podczas pobytu starali się też podejmować działalność ewangelizacyjną, rozdawać tajnie przywiezione Pismo Święte i literaturę religijną w języku rosyjskim, nawiązywać kontakty z osobami wierzącymi, a w okresie późniejszym prowadzić także dni skupienia i rekolekcje³⁹⁷. Jednemu z członków Wspólnoty Fatima, matematykowi Rudolfowi Fibyemu, udało się nawiązać kontakty ze środowiskiem prawosławnym skupionym wokół Aleksandra Mienia. Fiby w 1983 roku z powodu kontaktów z katolikami moskiewskimi został zatrzymany przez KGB i później przesłuchiwany również przez czechosłowacką UB³⁹⁸. Kolejnemu członkowi wspólnoty, ks. Franciszkowi Novajovskiemu, udało się potajemnie odprawić mszę świętą w jednej z cerkwi na Kremlu³⁹⁹. Jako ciekawostkę można przytoczyć fakt, że gdy założyciel Wspólnoty Fatima Włodzimierz Jukl potajemnie przyjmował święcenia kapłańskie, udzielający święceń biskup Korec pozwolił mu ujawnić swoje kapłaństwo tylko w Związku Radzieckim. Po raz pierwszy więc odprawił publicznie mszę świętą w 1976 roku w Tbilisi w małej wspólnocie tamtejszych katolików. Na Słowacji ks. Jukl po raz pierwszy publicznie odprawił mszę świętą dopiero w 1990 roku, czyli 19 lat od przyjęcia święceń kapłańskich⁴⁰⁰.

Interesujący jest też fakt, iż członkowie Wspólnoty Fatima, których wówczas było około 20, podzielili całe terytorium Związku Radzieckiego między siebie w ten sposób, by każdy z nich w swoim sumieniu odpowiadał za jedną część.⁴⁰¹ Odpowiedzialność polegała na tym, że modlili się za osoby mieszka-

³⁹⁶ Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 14.

³⁹⁷ Ks. V. Juklowi m.in. udało się publicznie odprawić mszę świętą w Moskwie w Kościele pw. św. Ludwika. W 1988 roku w ramach przygotowania do jubileuszu tysiąclecia chrztu Rosji publicznie modlił się tam w intencji przybycia papieża Jana Pawła II do Związku Radzieckiego. Por. L. Bučko, *Skúsenosti z apoštolátu laikov v Rusku*, w: *Duchovnosť a nová evanjelizácia kresťanského Východu*, Bratislava 1995, s. 66; por. także I. Dikantová, *Pôsobenie slovenských rímskokatolíckych misionárov v Rusku po rozpade Sovietskeho zväzu* (praca magisterska na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Komeńskiego), Bratislava 2012, s. 18–19.

³⁹⁸ Rudolf Fiby po raz pierwszy przybył do Związku Radzieckiego w 1979 roku. Pojechał tam na trójmiesięczny staż do ośrodka komputerowego w oddziale Akademii Nauk w Nowosybirsku. W latach 1985–1990 dwa razy w roku służbowo przybywał do Nowosybirska. W wolnym czasie starał się przede wszystkim nawiązywać i zacieśniać kontakty z tamtejszymi chrześcijanami. Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 88.

³⁹⁹ Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 89–96.

⁴⁰⁰ Ks. F. Novajovsky wyjeżdżał do Związku Radzieckiego w latach 1983, 1985 i 1988. Por. I. Dikantová, *Pôsobenie slovenských rímskokatolíckych misionárov v Rusku*, s. 19–20.

⁴⁰¹ Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 57–58, 63.

⁴⁰² Tytułem przykładu Peter Murdza odpowiadał za republiki radzieckie należące do Azji Centralnej. Po raz pierwszy przybył na wyznaczone terytorium w ramach wycieczki turystycznej w 1984 roku. Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 147.

jące w danym regionie, starali się tam wyjechać i szukać kontaktów z tamtejszymi chrześcijanami.

Pod koniec 1989 roku do wspólnoty należało 24 członków (12 mężczyzn i 12 kobiet)⁴⁰². Po upadku komunizmu w Czechosłowacji do pierwszych kapłanów słowackich, którzy rozpoczęli pracę apostołską na terytorium Rosji, należał członek Wspólnoty Fatima ks. Jozef Gunčaga, do dziś pracujący na tamtejszych terenach⁴⁰³. Później wyjechało też kilku innych członków wymienionej wspólnoty. Jako dwie główne przyczyny, z powodu których podjęto działalność właśnie w tym kraju, podano duszpasterstwo i katechizację tamtejszych katolików oraz ewangelizację i katechizację osób nieochrzczonych⁴⁰⁴.

Jak wspomniano, Wspólnota Fatima została założona w 1974 roku, ale formalnie, od strony prawnej, jako instytut świecki została erygowana dopiero po upadku komunizmu 4 maja 1991 roku. Członkowie wspólnoty (mężczyźni i kobiety, kapłani i osoby świeckie) od jej powstania starają się odczytywać znaki czasów i w ich świetle podejmować działalność w świecie współczesnym. Ich wzorami i patronami są Matka Boża Fatimska i św. Jan Chrzciciel. W nawiązaniu do orędzia fatimskiego dokonują poświęcenia siebie Niepokalanemu Sercu Maryi, czynią pokutę i modlą się o nawrócenie grzeszników⁴⁰⁵.

W związku ze Wspólnotą Fatima należy dodać, że w okresie komunizmu jej działalność była bardzo bogata, chociaż nie ujawniano wówczas istnienia wspólnoty jako takiej. Podejmowane w Kościele podziemnym inicjatywy były znane jako działalność poszczególnych osób, bez ujawnienia ich przynależności do wymienionej wspólnoty. Chodziło przede wszystkim o działalność animatorską i organizacyjną w tzw. kręgach katolików świeckich. W 1982 roku w celu ich lepszej formacji Wspólnota Fatima zaczęła tajnie przygotowywać i drukować czasopismo „Religia i Współczesność”⁴⁰⁶, a później czasopisma

⁴⁰² Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 14.

⁴⁰³ Jozef Gunčaga (ur. 31.03.1953 r.) ukończył studia medyczne na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie w 1977 r. W tym samym roku został członkiem Wspólnoty Fatima. Pracował jako lekarz radiolog w kilku szpitalach słowackich. W 1982 r. potajemnie przyjął święcenia kapłańskie. W lutym 1990 r. rozpoczął pracę duszpasterską w Moskwie. Aktualnie sprawuje posługę duszpasterską w Riazaniu. Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s.100.

⁴⁰⁴ Por. L. Bučko, *Skúsenosti z apoštolátu laikov*, s. 67.

⁴⁰⁵ Bliższe informacje o Wspólnocie Fatima można znaleźć na jego stronie internetowej: <http://www.fatima-sf.sk/?m=0> (dostęp 22.08.2017).

⁴⁰⁶ Chodziło o pierwsze ogólnosłowackie czasopismo katolickie wydane podziemnie. W języku słowackim, podobnie jak w języku rosyjskim, wydawnictwa podziemne określa się słowem „samizdat” Bliższe informacje oraz wersję elektroniczną poszczególnych numerów czasopisma zob. <http://www.samizdat.sk/nabozenstvo-a-sucasnost> (dostęp 22.08.2017). W latach 70. i 80. Kościół podziemny regularnie wydawał prawie 20 tytułów czasopism, z których

ukierunkowane na poszczególne grupy wiernych – rodziny, młodzież, dzieci („Wspólnota Rodzinna”, „Ziarno”, „Drabina”, „Miesięcznik Katolicki”). Wspólnota drukowała też potajemnie dokumenty kościelne i literaturę religijną, łącznie około 30 tytułów⁴⁰⁷. Organizowano też przemyt literatury religijnej z Zachodu na Słowację oraz ze Słowacji do Związku Radzieckiego.

2. MODLITWA RÓŻAŃCOWA I PONOSZENIE OFIAR DUCHOWYCH W INTENCJI NAWRÓCENIA GRZESZNIKÓW

Matka Boża w Fatimie wzywała m.in. do modlitwy różańcowej, do ponoszenia ofiar jako zadośćuczynienie i wynagrodzenie za grzechy oraz do szerzenia nabożeństwa pierwszych sobót. Na Słowacji w okresie komunistycznym nabożeństwo pierwszych sobót miesiąca praktykowane było jedynie w formie prywatnej. Trudno określić, od jakiego okresu zaczęto dodawać na zakończenie każdej dziesiątki różańca modlitwę fatimską „O, mój Jezu, przebacz nam nasze grzechy”. Na pewno powszechnie była używana w latach 70.

Jeśli chodzi o szerzenie modlitwy różańcowej w intencjach zalecanych w orędziu fatimskim, należy wspomnieć kolejną wspólnotę, której początki sięgają 1975 roku, a którą nazwano **Rodzina Niepokalanej**. Jej założycielką była siostra zakonna M. Bernadeta Pánčiová (1924–2015).⁴⁰⁸ Początkowo do

w 1989 roku istniało 13. Por. J. Šimulčík, *Svetlo z podzemia*, Prešov 1997, s. 25.

⁴⁰⁷ Por. J. Šimulčík, *Zápas o nádej*, s. 13.

⁴⁰⁸ Aurélie Štefánia Pánčiová urodziła się 12.06.1924 r. we wsi Mužla w rodzinie wielodzietnej. Jeden z jej braci został później kapłanem i członkiem Kapłańskiego Ruchu Maryjnego. Lata dziecięce i szkolne spędziła w Ružomberoku. Od 12. roku życia pragnęła zostać siostrą zakonną. Po skończeniu liceum pedagogicznego (1945 r.) wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr św. Wincentego a Paulo – Satmarek. Otrzymała imię zakonne Maria Bernadeta. Jeszcze jako kandydatka miała poważny wypadek, wskutek czego przez całe życie miała problemy zdrowotne. W latach 1947 – 1950 pracowała jako nauczycielka. Z powodu kolejnego wypadku musiała poddać się dwóm operacjom stawu biodrowego i kolana. Podczas prześladowania Kościoła w 1950 roku została internowana do obozu dla zakonnicek w Rožňavie. W 1951 roku zakonnice z jej zgromadzenia umieszczono w Varnsdorfie (Czechy), gdzie pracowały w zakładzie włókienniczym. W latach 50. została mistrzynią nowicjatu. Posługę tę pełniła do 1989 roku. W 1958 roku wróciła na Słowację. Do 1973 roku pracowała jako księgowa w ośrodku rekolekcyjnym w Dolnym Smokowcu. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia musiała poddać się kilku skomplikowanym operacjom. Podczas jej pobytu w szpitalu w Martinie w 1975 roku powstała wspólnota, nazwana później Rodziną Niepokalanej. Od lat 80. poruszała się na wózku inwalidzkim. Przeżywając cierpienie fizyczne s. Bernadeta potrafiła zrozumieć chorych i cierpiących, motywować ich do niesienia krzyża i łączenia własnego cierpienia z cierpieniem Chrystusa. Odznaczała się szczególną czcią dla Matki Bożej, której poświęciła się w duchu

wspólnoty należały przede wszystkim osoby niepełnosprawne fizycznie, które zobowiązały się do codziennej modlitwy różańcowej i ofiarowania swojego cierpienia w określonych wspólnych intencjach. Stopniowo, także pod wpływem orędzia fatimskiego, modlono się:

- za Ojca Świętego, biskupów i kapłanów,
- za alumnów, zakonników, zakonnice i młodzież,
- za grzeszników, chorych fizycznie i psychicznie oraz za dusze w czyśćcu cierpiące.⁴⁰⁹

W latach 80. rozpoczęto wpisywanie członków do Złotej Księgi Fatimskiej.

Dnia 8 czerwca 1991 roku, w dzień liturgicznego wspomnienia Niepokalanego Serca Maryi, Rodzina Niepokalanej została zatwierdzona jako stowarzyszenie wiernych na prawie papieskim. W 2008 roku stowarzyszenie zostało włączone w Światowy Apostolat Fatimski. Aktualnie członkami wspólnoty są osoby chore, niepełnosprawne fizycznie, osoby w podeszłym wieku oraz ci, którzy chcą wspierać chorych i cierpiących. Członkowie codziennie odmawiają jedną cząstkę różańca świętego.⁴¹⁰

Wpływ orędzia fatimskiego widoczny jest również w duchowości **Kapłańskiego Ruchu Maryjnego**, którego początki na Słowacji sięgają końca lat 70⁴¹¹. Do jego szerzenia przyczyniła się książka *Do Kapłanów, umiłowanych synów Matki Bożej*, którą na Słowacji szerzono w językach niemieckim, francuskim i czeskim, następnie tłumaczono, przepisywano na maszynie i na jej podstawie organizowano pierwsze wieczniki. W latach 80. książkę wydano w wydawnictwie podziemnym. Pierwszy ogólnosłowacki wiecznik kapłanów odbył się w lutym 1985 roku w pewnym domu prywatnym⁴¹². W następnych latach

montfortiańskim. Podczas komunizmu pod pseudonimem Miriam Liptovska napisała kilka książek religijnych wydanych w wydawnictwie podziemnym. Po upadku komunizmu z jej inicjatywy zorganizowano pierwszą pielgrzymkę chorych słowackich pociągami do Lourdes (1991 r.). Zmarła 31.03.2015r. Por. *Život plný lásky: Sr. Bernadeta Pánčiová*, tekst dostępny w internecie: <http://www.zasvatenyzivot.sk/zivotopis-sr-bernardety-panciovej/> (dostęp 22.08.2017).

⁴⁰⁹ Szerzej o historii i duchowości zob. *Vznik a činnosť*, tekst dostępny w internecie: http://www.satmarky.sk/pg/rn_historia/ (dostęp 22.08.2017).

⁴¹⁰ Aktualnie Rodzina Niepokalanej rozwija swoją działalność także za granicą, konkretnie w Czechach, Rumunii, Austrii, Holandii, Rosji, na Ukrainie, Węgrzech itd. Por. *Zomrela zakladateľka Rodiny Nepoškvrnenej: sr. Bernadeta Pánčiová*, tekst dostępny w internecie: <http://www.zasvatenyzivot.sk/zomrela-zakladateľka-rodiny-nepoškvrnenej-sr-bernardeta-panciova/> (dostęp 22.08.2017).

⁴¹¹ Por. *MKH na Slovensku*, tekst dostępny w internecie: <http://www.mkh.sk/> (dostęp 23.08.2017).

⁴¹² Por. *MKH na Slovensku*, tekst dostępny w internecie: <http://www.mkh.sk/> (dostęp 23.08.2017).

ogólnosłowackie wieczniki organizowano regularnie dwa razy w roku. Istotnymi elementami duchowości Kapłańskiego Ruchu Maryjnego są: poświęcenie siebie Niepokalanemu Sercu Maryi, jedność z papieżem i prowadzenie wiernych świeckich do wielkiego zaufania Matce Bożej⁴¹³. Dopiero po upadku komunizmu nawiązano kontakt z ks. Gobbim, który po raz pierwszy przybył na Słowację w 1991 roku. Tak w Kościele podziemnym, jak i później w okresie ponownie odzyskanej wolności religijnej duże znaczenie posiadała współpraca osób świeckich i zakonnych z wymienionym ruchem kapłańskim. Osoby te poświęcały się Niepokalanemu Sercu Maryi, szerzyły nabożeństwo pierwszych sobót oraz przez swoją modlitwę i pokutę wspierały kapłanów w ich działalności duszpasterskiej.

Nawiązując do orędzia fatimskiego, zawierającego wezwanie do modlitwy różańcowej i czynienia pokuty w intencji nawrócenia grzeszników, Kościół podziemny zachęcał wiernych do podjęcia tego wezwania także za pośrednictwem czasopisma „Religia i Współczesność” drukowanego w wydawnictwie podziemnym⁴¹⁴.

Podczas jubileuszowego Roku Maryjnego (1988) Kościół podziemny zdecydował się przyczynić do pogłębienia kultu maryjnego na Słowacji m.in. w ten sposób, że co miesiąc inny ruch katolicki wypracowywał dwustronicową refleksję, którą następnie publikowano we wspomnianym czasopiśmie i szerzono w Kościele podziemnym. W lipcu 1987 roku rozważano temat „Pogłębmy swoje poświęcenie Niepokalanemu Sercu Maryi”⁴¹⁵. Z kolei na zakończenie roku jubileuszowego w sierpniu 1988 roku zastanawiano się nad ostatecznym zwycięstwem Matki Bożej. Wypracowano też listę miejsc pielgrzymkowych, do których w danym miesiącu zalecano pielgrzymować i gdzie organizowano np. program nocnego czuwania rozpoczynającego się w wigilię odpowiedniego święta⁴¹⁶.

⁴¹³ Por. *MKH na Slovensku*, tekst dostępny w internecie: <http://www.mkh.sk/> (dostęp 23.08.2017).

⁴¹⁴ Por. *Nepriateľstvo*, w: *Náboženstvo a súčasnosť*, 1982, nr 4, s. 1–2, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1982/nabozenstvo-a-sucastnost-1982-4.pdf> (dostęp 23.08.2017). Por. *Nepriateľstvo*, w: *Náboženstvo a súčasnosť*, 1982, nr 4, s. 1–2, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1982/nabozenstvo-a-sucastnost-1982-4.pdf> (dostęp 23.08.2017).

⁴¹⁵ Por. *Prehľadme svoje zasvätenie Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie*, w: „*Náboženstvo a súčasnosť*” 1987, nr 4, s. 3, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1987/nabozenstvo-a-sucastnost-1987-4.pdf> (dostęp 22.08.2017).

⁴¹⁶ W dniach 14 i 15 maja 1988, czyli w rocznicę objawień fatimskich, zorganizowano pielgrzymkę do Marianki i Kružlovskej Huty.

3. DĄŻENIE DO POŚWIĘCENIA NARODU SŁOWACKIEGO MATCE BOŻEJ

W 1982 roku w czasopiśmie „Religia i Współczesność” opublikowano artykuł zatytułowany „Jakiej duchowości potrzebują wierni słowaccy w latach 80.?”⁴¹⁷. W odpowiedzi stwierdzono, że chrystocentrycznej i eklezjocentrycznej⁴¹⁸. W związku z kultem maryjnym podkreślono, że nie wystarczy tylko modlitwa do Matki Bożej: „Należy ukryć się pod Jej płaszcz – poświęcić się Jej jako jednostki, rodziny, parafie, wspólnoty duchowe, diecezje i w końcu cały naród. Wtedy będziemy mogli ufać, że Ona nas jako swoją własność wieźmie w opiekę i uratuje”.⁴¹⁹ Zalecano więc, by katolicy, którym odpowiada duchowość poświęcenia siebie Maryi, odmawiali opublikowaną modlitwę poświęcenia ułożoną w duchu montfortiańskim. Interesujące jest to, że tekst aktu poświęcenia zawierał też modlitwę o to, by pewnego dnia przedstawiciel Kościoła katolickiego na Słowacji mógł publicznie i z poparciem większości zawierzyć cały naród Matce Bożej.

Na początku 1984 roku we wspomnianym czasopiśmie w nawiązaniu do ślubów jasnogórskich narodu polskiego, których tekst przetłumaczono na słowacki i opublikowano, wyjaśniano, co to znaczy poświęcenie narodu Matce Bożej i na czym właściwie polega⁴²⁰. Nieznany autor tekstu, którym mógł być biskup Korec lub osoba ze środowiska związanego ze Wspólnotą Fatima, stwierdził, że może nadszedł czas, by stosunek narodu słowackiego do jego Siedmiobolesnej patronki stał się bardziej dojrzałym, „to znaczy, by znalazł konkretny wyraz w ślubach, poprzez które jeszcze bardziej przyłgnęlibyśmy się

⁴¹⁷ Por. *Akú špiritualitu potrebujú slovenskí veriaci v rokoch 80.?*, w: „Náboženstvo a súčasnosť” 1987, nr 3, s. 7–9, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1982/nabozenstvo-a-sucastnost-1982-3.pdf> (dostęp 22.08.2017).

⁴¹⁸ Zdaniem A. Adama w duchowości słowackiej, szczególnie w rozwiniętym kulcie maryjnym, nadal należy podkreślać wymiar chrystocentryczny i eklezjalny. Dotyczy to również duchowości nawiązującej do objawień fatimskich: „Kristologický aspekt fatimských zjavení preukazuje úzke spojenie s ekleziálnou pravdou, ktorá považuje za nevyhnutné spájať život veriaceho človeka so životom Cirkvi”; A. Adam, *Fatimské zjavenia a ich kristologický kontext*, w: A. Adam (red.), *Mária – Matka v každej dobe. Zborník vedeckých príspevkov*, Žiar nad Hronom 2017, s. 159.

⁴¹⁹ *Akú špiritualitu potrebujú slovenskí veriaci v rokoch 80.?*, w: „Náboženstvo a súčasnosť”, 1987, nr 3, s. 7, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1982/nabozenstvo-a-sucastnost-1982-3.pdf> (dostęp 22.08.2017).

⁴²⁰ Por. *Čo znamená zasvätenie národa Panne Márii?*, w: „Náboženstvo a súčasnosť” 1984, nr 1, s. 11–13, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1984/nabozenstvo-a-sucastnost-1984-1.pdf> (dostęp 22.08.2017).

do Niej i do Chrystusa, którymi zobowiązalibyśmy się walczyć o podstawowe prawa człowieka, wartości wiary oraz zwalczać wady narodowe”.⁴²¹ Nawiązując do historii ślubów jasnogórskich, wskazano, że także modlitwa poświęcenia Matce Bożej Siedmiobolesnej nie może powstać z dnia na dzień, ale powinna powstawać stopniowo, by być rzeczywiście modlitwą narodu. Wezwano też czytelników do szerzenia idei poświęcenia narodu Maryi oraz do składania propozycji dotyczących modlitwy poświęcenia.

Jako przygotowanie do poświęcenia narodu jego Siedmiobolesnej patronce w kolejnych numerach podziemnego czasopisma wyjaśniano teologię poświęcenia Matce Bożej oraz publikowano świadectwa kilku wiernych słowackich związane z ich osobistym poświęceniem się Maryi. Z kolei na początku roku 1985 opublikowano dłuższą modlitwę poświęcenia narodu słowackiego Matce Bożej Siedmiobolesnej⁴²². Tekst modlitwy nawiązywał do siedmiu boleści Maryi oraz do refleksji o siedmiu boleściach narodu słowackiego, znanej z okresu międzywojennego. W związku z wymienioną modlitwą poświęcenia należy podkreślić, że chodziło o propozycję szerzoną w Kościele podziemnym, która w opublikowanej formie nie została zaakceptowana przez Kościół działający publicznie.

Natomiast z inicjatywy biskupów słowackich na zakończenie jubileuszu 1100. rocznicy śmierci św. Metodego dnia 8 grudnia 1985 roku dokonano publicznie aktu poświęcenia Słowacji Niepokalanemu Sercu Maryi, przy czym w tekście modlitwy został użyty tytuł „Królowa pokoju”⁴²³. Niestety zabrakło wcześniejszego przygotowania wiernych do tego aktu.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, należy stwierdzić, że przesłanie fatimskie było inspiracją dla Kościoła podziemnego na Słowacji. Świadczy o tym przede wszystkim powstanie i działalność Wspólnoty Fatima. W mniejszym stopniu widać wpływ

⁴²¹ *Čo znamená zasvätenie národa Panne Márii?*, w: „Náboženstvo a súčasnosť”, 1984, nr 1, s. 11, tekst dostępny w internecie: <http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1984/nabozenstvo-a-sucastnost-1984-1.pdf> (dostęp 22.08.2017).

⁴²² Por. *Zasväcujúca modlitba slovenského národa Sedembolestnej Panne Márii*, w: „Náboženstvo a súčasnosť”, 1985, nr 1, s. 4–7, tekst dostępny w internecie: http://www.samizdat.sk/system/files/nabozenstvo-a-sucastnost/1985/nabozenstvo-a-sucastnost-1985-1_0.pdf (dostęp 22.08.2017).

⁴²³ Tekst zawierzenia dostępny w internecie: <http://www.fatima-sf.sk/?m=13&PHPSESSID=spmhinjb62kjb4kb282s5qsr81> (dostęp 22.08.2017).

orędzia fatimskiego w duchowości Rodziny Niepokalanej. Natomiast wyraźny jest w Kapłańskim Ruchu Maryjnym.

Gdy patrzymy na działalność Wspólnoty Fatima wyłącznie pod względem ilościowym, czyli biorąc pod uwagę liczbę jej członków, liczbę podejmowanych wyjazdów do Związku Radzieckiego, nawiązanych kontaktów lub ilość przemyconych publikacji religijnych, należy stwierdzić, że chodziło o skromną działalność małej grupy osób. Gdy jednak patrzymy na działalność Wspólnoty Fatima z punktu widzenia niesienia konkretnej pomocy duchowej poszczególnym osobom, gdy weźmiemy pod uwagę wymiar duchowy – ich modlitwy i ofiary w intencji nawrócenia Rosji – należy docenić ich współpracę z Bożym planem zbawienia, wrażliwość na znaki czasu oraz ich bohaterką i twórczą miłość do bliźnich, którym chcieli pomóc, nawet narażając się na prześladowanie ze strony milicji i UB.

Jak wspomniano, zaraz po upadku komunizmu pierwsi kapłani słowaccy wyjechali do Związku Radzieckiego. Działalność duszpasterską podjęli tam np. salezjanie, franciszkanie, werbiści, dominikanie, ale także księża diecezjalni. W pracy wspierały ich siostry zakonne z różnych zgromadzeń oraz świeccy wolontariusze⁴²⁴.

Działalność Kościoła podziemnego zakończyła się z upadkiem komunizmu. Od 1990 roku Kościół słowacki może w pełni rozwijać swoją misję. Podobnie jak w Polsce, doszło do wybudowania nowych świątyń pod wezwaniem Matki Bożej Fatimskiej oraz do peregrynacji Jej figury⁴²⁵. Nabożeństwo fatimskie jest powszechnie znane i organizowane w parafiach w pierwsze soboty miesiąca. W ramach obchodzonego jubileuszu stulecia objawień fatimskich doszło do odnowienia poświęcenia Słowacji Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Niepokalanemu Sercu Maryi (5 lipca 2017 r.)⁴²⁶.

Gdy zastanawiamy się nad wnioskami wynikającymi z doświadczenia Kościoła podziemnego na Słowacji, na pierwszym miejscu nasuwa się refleksja o ważności odpowiedniej formacji osób świeckich, przede wszystkim studentów. Głęboka i równocześnie bardzo otwarta na znaki czasu i nowe formy działania formacja studentów, jaką otrzymali w ramach bratysławskiego

⁴²⁴ Por I. Dikantová, *Pôsobenie slovenských rímskokatolíckych misionárov*, s. 59–60.

⁴²⁵ Pierwsza peregrynacja figury Matki Bożej Fatimskiej odbyła się w dniach 13.04.–9.06.1994 r.

⁴²⁶ Tekst modlitwy poświęcenia zob. *Modlitba zasvätenia Slovenska Najsvätejšiemu Srdcu Ježišovmu a Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie*, tekst dostępny w internecie: <https://www.kbs.sk/obsah/sekia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/prilezitostne-modlitby-a-poboznosti/c/modlitba-zasvatenia-bsj-a-spm-2017> (dostęp 29.08.2017).

duszpasterstwa akademickiego w okresie drugiej wojny światowej, zaowocowała później ich wiernością Kościołowi w okresie jego prześladowania i rozwinięciem działalności w Kościele podziemnym, w którym należeli do jego przywódców. Ogromną wartość posiadało też doświadczenie wiary przeżywanej w małych wspólnotach, przy czym formacja ich członków była koordynowana przez odpowiedni ruch lub Kościół podziemny.

Wezwaniem dla Kościoła słowackiego pozostaje opracowanie jego historii z okresu totalitaryzmu, w tym także zbadanie losów niektórych słowackich absolwentów Russicum, którzy prawdopodobnie zginęli w łagrach.

Na zakończenie należy stwierdzić, że przesłanie fatimskie było nie tylko inspiracją dla Kościoła podziemnego, ale nadal przynagla katolików słowackich do modlitwy, nawrócenia, czynienia pokuty i pełnienia uczynków miłosierdzia.